

LA COVA DEL BOIX I EL PALEOLÍTIC SUPERIOR FINAL A LA VALL DEL MONTSANT (PRIORAT, TARRAGONA)

Josep M. Fullola i Pericot

Presentació

La cova del Boix s'insereix dins de l'ampli programa de recerques que s'inicià l'any 1979 a la zona mitjana del curs del riu Montsant amb la represa de les excavacions de l'abric del Filador. Les continuades prospeccions i estudis per la zona proporcionaren evidències del pas de l'home prehistòric per l'àrea que ens ocupa en èpoques del Paleolític superior i del Neolític. Anterior i posterior, respectivament, al moment en què el Dr. Vilaseca centrava el jaciment del Filador. Actualment, la visió que tenim de l'hàbitat prehistòric de la vall del Montsant pensem que és una de les més completes que es poden oferir, per l'ampli ventall cronològic que abasta i pel fet d'haver estat concebut el seu estudi com un tema interdisciplinari coordinat des del nostre lloc de recerca a la Universitat de Barcelona, llavors a Tarragona i ara a Barcelona.

Els fons per efectuar l'excavació foren proporcionats pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, dins del programa de recerques de la vall del Montsant; també hi aportaren quantitats menors i complementàries la Universitat de Barcelona i la Diputació de Tarragona. Els resultats que a continuació exposem i que ens va oferir la cova del Boix (excavada els anys 1983 i 1984) avui estan integrats en un pla de recerques d'abast més gran que coordinem juntament amb la Dra. P. Garcia-Argüelles i desenvolupen amb l'equip del SERP (Seminari d'Estudis i Recerques Paleolítiques) des de la càtedra de Prehistòria de la Universitat de Barcelona.

Introducció general

La cova del Boix es troba a la vall del riu Montsant, dins del terme municipal de Margalef de Montsant, a la comarca del Priorat. Aquesta vall rep el seu nom de la serra del Montsant,

situada al SW de la Depressió Central catalana i que alguns investigadors inclouen a la Serralada Pre-litoral per raó del seu procés de formació (RIBA i altres, 1980).

Geogràficament, la serra del Montsant presenta una orientació de NE a SW i té una llargada de 9 km. Aquesta alineació muntanyenca es presenta quasi paral·lela a la línia costanera mediterrània, de la qual dista uns 30 km, aproximadament. Tot aquest complex presenta una forta inclinació cap al SW, cap a la vall de l'Ebre.

La serra del Montsant té uns límits geogràfics molt ben definits; per una banda, la vall del riu Montsant la tanca pel nord, per ponent i pel SW; al sector SE, té el riu Siurana, i a l'est, el barranc de l'Argentera. Aquests límits fan que el massís resti ben diferenciat dels altres complexos muntanyencs de la comarca: tan sols al NW apareix un punt d'unió amb les muntanyes de Prades: el coll d'Albarca.

El riu Montsant neix, precisament, a les muntanyes de Prades, a uns 900 m s.n.m.; es dirigeix cap a ponent, travessa la plana d'Ulldemolins i es precipita cap a la zona on conflueixen la serra del Montsant amb la de la Llena; és aquí on el riu s'encaixa i forma el congost del Fra Guerau. Més endavant, s'obre cap a la zona de Margalef de Montsant i la Bisbal de Falset, s'ajunta amb el Siurana a Lloà i desemboca a l'Ebre a l'alçada de Garcia.

El riu Montsant travessa terrenys calcaris, amb abundància de sílex en nòduls que són arrossegats i sedimentats, i també utilitzats després per l'home prehistòric com a matèria primera. Cal assenyalar, també, que al Montsant hi desemboquen nombroses torrenteres que arrosseguen materials provinents de les serres del Montsant i de la Llena, menys rodats i menys seleccionats que els fluvials pròpiament dits (VILASECA, 1953; MOLERO, 1976).

El clima també és un factor important a tenir en compte. En aquesta zona, hi conflueixen dos tipus de climes: per una banda, tenim les infiltracions que es produeixen per la zona de Margalef de Montsant, de clima continental lleidatà, i per l'altra, són importants les interferències que

provenen de la Ribera d'Ebre a través de la Figuera i de la Bisbal de Falset.

Però parlant ja del jaciment en si, hem d'assenyalar que la cova del Boix s'obre al marge esquerre del riu Montsant, penjada sobre un espadat i a uns 20 m sobre el nivell fluvial. La cova se situa a uns 2 km aigües amunt del poble de Margalef de Montsant, dins del terme municipal del qual es troba. Es tracta d'una cova oberta al NE, de poca fondària (potser algú ho consideraria un abric profund), amb una gran boca d'entrada, de 24 m d'amplada i 7 d'alçada a la part més alta; la cova tanca a 15 m de la boca, formant a aquest sector una planxa estalagmítica, producte d'antigues surgències d'aigua, encara avui actives en molt petita quantitat.

L'origen de la cova cal cercar-lo en la surgència d'aigües que acabem d'esmentar. Aquesta hauria anat examplant una fissura dins del conglomerat oligocè fins a donar com a resultat la cova que ens ocupa. El sediment que cobreix el sòl és majoritàriament de procedència eòlica, tot i que s'hi intercalen blocs de conglomerat caiguts del sostre i material de fracció fina arrossegat pel corrent d'aigua esmentat.

El descobriment

Sempre que parlem de la vall del Montsant fem referència a la tasca del Dr. Vilaseca en tota aquesta zona, a les seves prospeccions i excavacions i a les seves publicacions (VILASECA, 1935, 1953 i 1973, per citar les més generals), on donava notícia de nombrosos jaciments, més o menys rics. Però el cas de la cova del Boix és diferent; a pesar de la seva visibilitat, de la seva bona situació, etc., mai no va ser esmentada als treballs de Vilaseca.

Va ser durant uns dies de prospecció sistemàtica, l'octubre de 1982, quan un dels components del nostre equip, Artur Cebrià, va pujar fins a la cova, travessant el riu; en tornar amb alguns trossos de sílex recollits en superfície, vàrem decidir pujar-hi. Les

perspectives per a l'excavació de la cova semblaven immillorables, amb un sediment aparentment intacte, ben situada, etc. Decidírem incloure els treballs d'excavació per a l'any 1983 dins del pla de recerques general de la vall que dirigíem.

El permís va ser sol·licitat per a la «cova del Boix», nom que vàrem posar al jaciment per la gran quantitat de boix que hi havia al camí de pujada: aquest pas cap a la cova el vàrem haver d'obrir nosaltres mateixos, ja que no hi havia cap accés practicable. Mesos després, vàrem saber a Margalef que el lloc es coneixia amb el nom de «Cova Soleada», però finalment continuàrem utilitzant la primera nomenclatura, la nostra.

Entre la documentació que es va reunir sobre la cova, va destacar la informació oral que allà havien viscut carboners a final del segle XIX i principi del XX. Durant la guerra civil, la cova fou refugi dels habitants de la vall, i els anys quaranta sembla que encara hi vivia gent. Res no feia pensar en una reordenació de l'espai feta per aquesta gent contemporània: per tant, pensàvem afrontar l'estudi del jaciment com si fos verge arqueològicament parlant. Així les coses, ens disposàrem a iniciar, el mes de març de 1983, la primera campanya d'excavacions al Boix, a la qual seguiren la del juliol del mateix any i la del juny de 1984, amb els resultats que exposarem a continuació.

L'excavació

El plantejament que ens vàrem fer abans d'iniciar la primera campanya estava condicionat per les especials característiques físiques de la cova. El sòl, en suau pendent cap a l'exterior, desapareixia al fons de la cova sota d'una gran capa estalagmítica; aquesta capa la tenien també damunt seu algunes de les roques que sobresortien del sòl. Cap lloc no podia donar-nos una idea de la realitat estratigràfica que s'amagava sota aquell tou de terra que formava el sediment; podríem endevinar la potència perquè la

roca mare sortia a la part exterior de la cova i permetia pensar que el gruix no excedia del metre i mig de mitjana a tota la cova, i potser els dos metres al fons.

Abans de pujar a la cova per començar la primera campanya, pensàvem fer una petita cala per esbrinar la composició estratigràfica i iniciar els treballs en extensió, plantejant una quadrícula, el nivell zero, etc. Però un esdeveniment impensat va truncar aquest plantejament: el 23 de març de 1983, en arribar a la cova per començar els treballs, vàrem trobar que uns desconeguts havien foradat bona part de la superfície del jaciment amb pics, pales, galledes i algun sedàs, estris dels quals encara quedaven clares marques. Per les indagacions que vàrem fer, semblava que es tractava de dues persones que ja havien estat vistes per la zona i que procedien presumiblement d'algun nucli de població proper. Tot i que vàrem arribar a més precisions, com que el mal ja estava fet, no vàrem tirar endavant accions més contundents.

Si expliquem aquests fets, que poden semblar anecdòtics, és perquè varen tenir un paper important a l'hora d'engegar l'excavació. Aquell plantejament del qual parlàvem més amunt va haver de cedir pas a tota una campanya dedicada a passar pel sedàs la terra remoguda pels furtius.

Tot i així, durant aquella primera campanya també es va poder obrir la cala de prospecció que ens orientés sobre el sediment subjacent; aquesta cala fou la G20, que oferí alguns fragments de sílex en els centímetres superiors, amb una terra fosca, cendrosa, de gra molt fi i compactada. Per sota, aparegué un potent paquet de terra vermellosa, amb algunes pedres de petita grandària provinents de la descomposició del conglomerat que forma la cova; l'esterilitat, pel que fa a la indústria lítica, era total.

Partíem, per tant, durant la segona campanya, del juny de 1983, de la idea d'un estrat superficial amb sílex, que calia excavar en extensió per tal de retrobar les possibles estructures i altres evidències del pas de l'home

prehistòric per la cova; ja sabíem que l'estrat havia estat afectat parcialment per l'acció dels furtius, però, a part d'això, creïem trobar-nos davant d'un material en posició primària.

Els nostres esforços d'excavació metòdica ens varen portar a treballar amb especial atenció sobre l'escassa potència de terra cendrosa que configurava els centímetres superiors i fèrtils del Boix. Vàrem creure distingir, fins i tot, dos estrats, l'un amb terra cendrosa més clara, amb molt de sílex i alguns carbons (estrat 1), i l'altre de terra més fosca, amb molt poc material lític, sense ossos ni carbons (estrat 2); aquest estat de coses és el reflectit a la publicació de la conferència feta a final de l'any 1983 dins del cicle de la Tribuna d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (FULLOLA 1985, pàg. 11-12).

L'estiu de 1984 decidírem continuar aprofundint i estenent l'excavació del Boix. L'àrea central de la cova (quadres G, H, I - 14, 15, 16 i 17) va continuar centrant la nostra atenció; per sota dels estrats 1 i 2 ja esmentats, hi havia, a bona part de les zones, una crosta molt irregular, fina i feble, poc calcificada encara i que ens feia pensar en un fenomen de formació recent. A aquesta primera sospita es va afegir ben aviat un seguit d'evidències definitives. Efectivament, quan vàrem continuar baixant, va sortir una gran taca de cendres, una llar; de dins en varen sortir, entre altres coses, un ham metàl·lic, alguns fragments de ceràmica vidrada i elements vegetals, com palla o escorça de pi.

Com pot suposar-se, aquest fet alterava substancialment tot el plantejament de l'excavació que havíem mantingut fins a aquell moment. La configuració estratigràfica que havíem proposat quedava definitivament inutilitzada; havíem de cercar altres llocs dins de la cova on poguéssim trobar més material, si podia ser, *in situ*.

Aquesta recerca ens va portar a obrir les quadrícules de la part interior de la cova; en aquest sector es va localitzar una petita quantitat de sílex *in situ*, sota d'una crosta calcària potent i en terra entre vermella

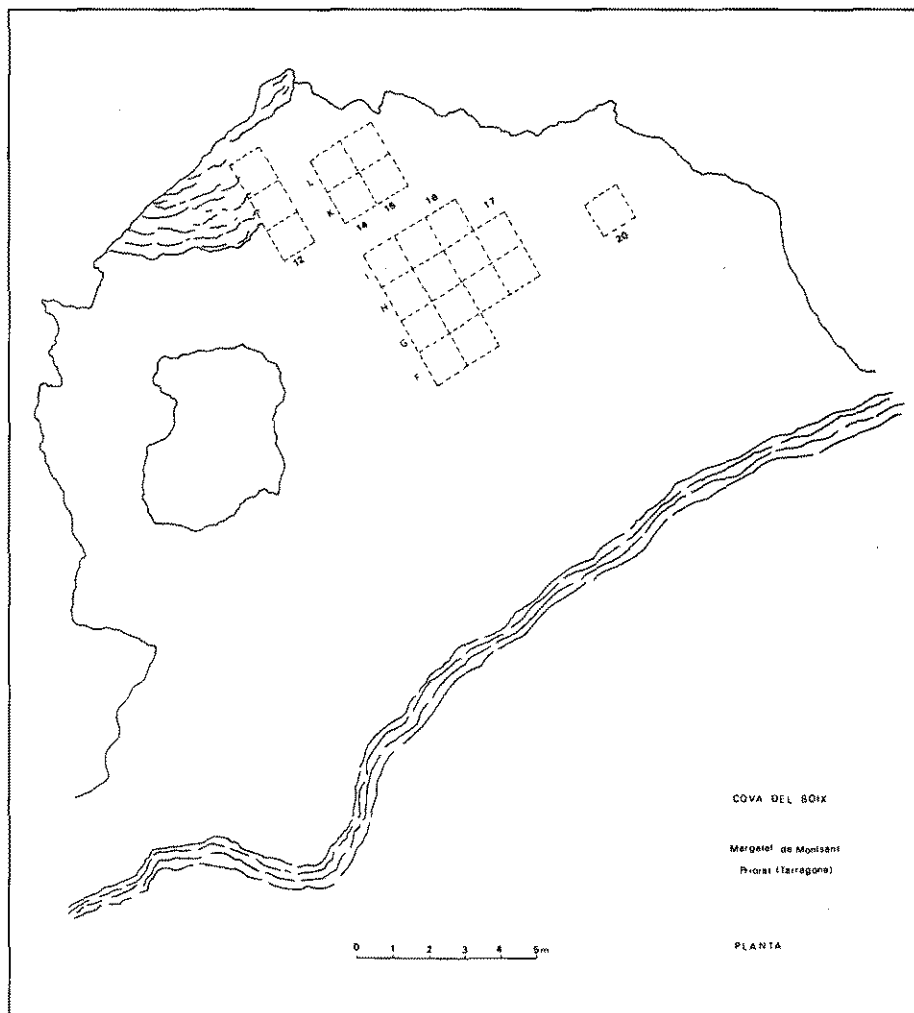

Figura 1. - Cova del Boix, Margalef de Montsant, Priorat (Tarragona).

i groguenca. Podem sospitar amb certesa que aquesta terra hauria estat l'assentament original de l'home prehistòric, i les escasses però clares evidències trobades ens ho confirmen.

L'ampliació cap als metres 12 (vegeu la planta adjunta) resultà molt difícil i estèril. Es va haver de trencar una crosta estalagmítica cada vegada més potent, i per sota ja no es va localitzar ni un sol fragment de sílex.

Amb aquest bagatge estratigràfic, complicat pel fet d'haver estat remanada una gran àrea, decidírem donar per acabada l'excavació. Les nostres preguntes anaven encaminades a trobar una explicació lògica a les troballes modernes subjacents al material

prehistòric. La gent de Margalef ens havia proporcionat la informació que ja hem comentat abans, i que és la clau per trobar les respostes adequades. Al Boix hi varen viure durant bastants anys carboners que treballaven al peu de la cova. Creiem que, vistes les troballes fetes durant l'excavació, aquella gent va fer les seves llars i l'acondicionament de la cova remenant el sòl que contenia fragments de sílex, apartant la terra i alterant, en conseqüència, la disposició estratigràfica original. Quan varen abandonar la cova, el sediment remogut va cobrir les llars i les altres restes contemporànies deixades pels carboners: el resultat final seria finalment la disposició estratigràfica invertida que acabem de descriure.

Els materials

El material arqueològic recuperat en els estrats fèrtils de la cova del Boix representa un total de 1.052 elements lítics. L'os que es va recuperar pertanyia a un animal modern, aportat pels carboners; el mateix origen tenen les altres restes: les ceràmiques vidrades, els hams i la palla.

El quadre inferior resumeix les característiques essencials de la indústria lítica. Destaca, en primer lloc, el predomini de la pàtina 1A, és a dir, amb molta concreció; això s'explica fàcilment per l'abundant circulació d'aigua molt calcificada per la cova, provinent de la surgència del fons. Aquest procés ha afectat progressivament tot el material de la cova, i el d'interès

arqueològic no n'és una excepció. Lligat a aquest apartat, també tenim el fet de la quasi nul·la aparició de la deshidratació (pàtines 1A2 i 1B2); el material lític no va estar, per tant, sotmès a aquest procés d'alteració, ni gairebé a cap d'altre, com la cremació (pàtina 1A3 i 1B3, només el 0,67 %).

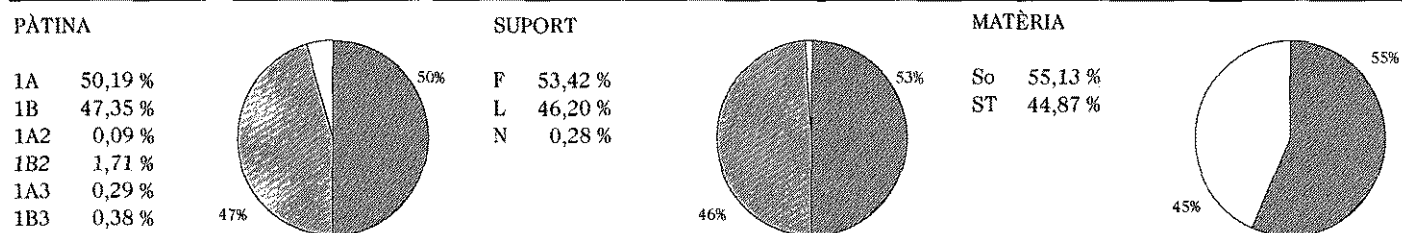
La classe de sílex emprada per tallar els útils (i tota la resta d'ascles i fragments no utilitzats o retocats) prové de la propera zona d'Ulldemolins, pocs quilòmetres aigües amunt del Montsant. La qualitat és bona, i destaca l'alt percentatge de sílex translúcid, producte, d'una banda, d'aquesta acurada selecció de la matèria primera, i d'altra, de l'abundància de molt petits residus (1-3 mm) que varen ser analitzats com a translúcids.

El predomini, lleuger, dels frag-

ments per sobre de les ascles pot indicar-nos que no es feia una selecció clara a favor d'un element o d'un altre. Possiblement, l'acció humana recent, amb l'aixecament del sediment i la consegüent alteració estratigràfica i mecànica del material, ha influït en aquest alt percentatge de fragments. La presència de nuclis i d'un percutor ens assenyalen que l'activitat de la talla del sílex era practicada pels habitants del Boix; a causa del remenament ja esmentat, resulta impossible esbrinar les àrees de talla, si varen existir, o qualsevulla altra on es practiqués preferentment alguna activitat concreta.

L'índex de presència de còrtex és d'11,02 %, normal si pensem que es tallava possiblement dins de la cova; és alt el percentatge, d'entre les peces amb còrtex, de les ascles de decorticat

COVA DEL BOIX. QUADRE DE REPARTIMENT DEL MATERIAL LÍTIC

CÒRTEX: 11,02 %

C1 40,51 %

C2 59,59 %

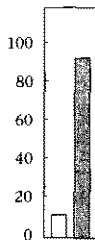
MESURES

Llargada mitjana 18,56 cm
Amplada mitjana 12,94 cm
Gruix mitjà 4,29 cm

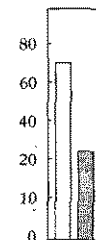
Ascles:
Llargada mitjana 19,54 cm
Amplada mitjana 14,22 cm
Gruix mitjà 4,42 cm

Fragments:
Llargada mitjana 15,37 cm
Amplada mitjana 10,82 cm
Gruix mitjà 3,42 cm

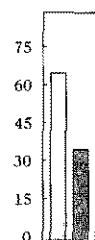
Ascles carenades 9,98 %
Ascles planes 90,02 %

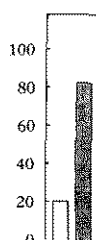
Ascles curtes 66,25 %
Ascles llargues 33,75 %

Fragments curts 64,92 %
Fragments llargs 35,08 %

Fragments carenats 21,96 %
Fragments plans 78,04 %

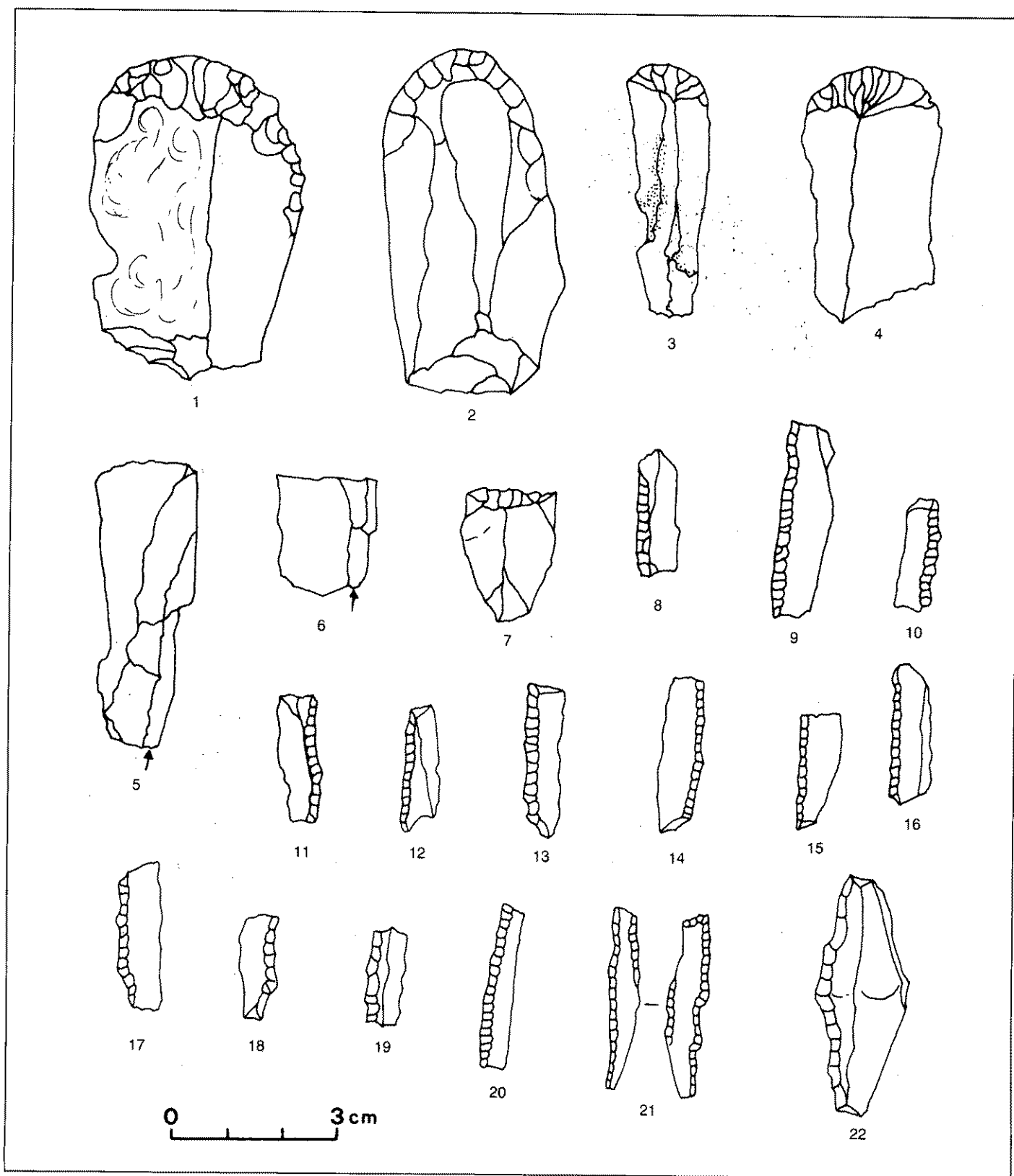

Figura 2. - Cova del Boix: 1, gratador *in situ*; 2-4, gratadors; 5-6, burins; 7, truncadura; 8-20 i 22, fulles de dors; 21, fulla de dors amb truncadura.

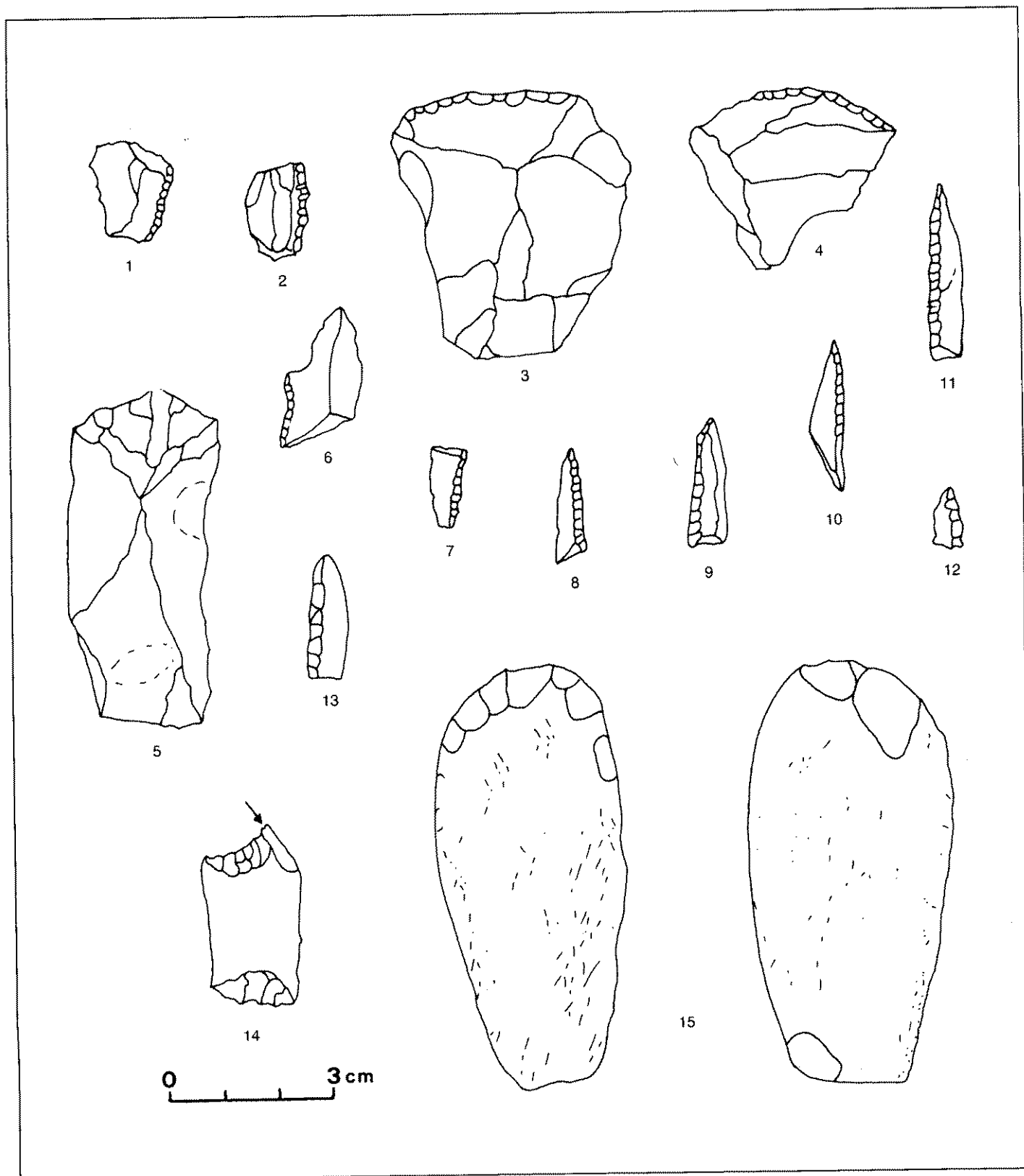

Figura 3. - Cova del Boix: 1-4, rascadores; 5, gratador; 6, abrupte indiferenciat; 7, fulla de dors; 8-13, puntes de dors; 14, buri-truncadura; 15, percutor.

(les C1, més del 40 %); això no fa sinó corroborar el que acabem d'apuntar a propòsit de la talla de sílex al Boix.

Sense que les mesures mitjanes i els índexs de carenat i d'allargament puguin donar-nos la clau de la tècnica de talla, sí que podem constatar la clara preferència pels elements plans i curts, sobretot pel que fa a les peces senceres, és a dir, les ascles. Si bé la grandària mitjana de la indústria pot semblar petita (18,56 mm de llargada, 12,94 mm d'amplada i 4,29 mm de gruix), això canvia si considerem tan sols les peces retocades, tot i que ens continuem bellugant entre paràmetres mínims; la llargada mitjana se'n va als 30,1 mm, i si comptem tan sols els útils sencers, sense fractures a la base o a la punta, aquesta mesura puja fins als 40,5 mm.

Si ens centrem en les peces sobre les quals ha intervingut l'home prehistòric, direm que són 41. Dins d'aquest conjunt, tenim 37 peces retocades, 3 nuclis i 1 percutor. D'entre la totalitat de les 1.052 evidències lítiques que hem tractat, les 41 intervingudes representen tan sols el 3,98 %, xifra baixa respecte a molts altres jaciments.

Les 37 peces retocades contenen 38 tipus primaris, ja que una d'elles és doble (una truncadura oposada a un burí). La distribució per grups i classes és la següent:

S	A	B	SE
R 4	A 1	B1 2	G 1
G 4	T 2	B2 1	
	LD 16		
	PD 16		
	LTD 1		

S	A	B	SE
8	26	3	1 = 38 t.p.
211 %	684 %	79 %	26 %

Dels dibuixos de la figura corresponent, es desprèn la idea, ja apuntada més amunt en parlar de les mesures del conjunt lític en general, que ens trobem davant d'una indústria de petita grandària, però no microlítica en el sentit estricte del terme. El predo-

mini de dorsos rebaixats i la presència de gratadors i de burins (índex B/G = 0,6) fa pensar en un conjunt industrial del Paleolític superior final, és a dir, en un moment magdalenian sense més precisions. Corroborem el que acabem d'exposar fets tan significatius com la mateixa posició del jaciment, penjat, sobre el riu Montsant, en posició estratègica i privilegiada, dominant un bon sector de la vall, o les altres troballes efectuades a la zona, centrades al Paleolític superior i que veurem més avall.

Quant al material aparegut a l'excavació, ja hem esmentat que els escassos ossos recuperats pertanyen a animals moderns; les restes prehistòriques han hagut de desaparèixer pel grau d'acidesa de la terra, que els afecta aquí igual que a molts altres jaciments de la vall. Per les especials i negatives característiques de la disposició estratigràfica de la cova, no hem pogut realitzar anàlisis antracològiques ni palinològiques.

Resum i consideracions finals

Com a breu resum, podem indicar que el Boix va ser descobert per a la Prehistòria pel nostre equip, però també que els furtius se'ns varen avançar i varen alterar notablement els primers nivells del jaciment. L'excavació en extensió ens va permetre recuperar un conjunt lític de gran interès, superposat a una gran llar moderna, amb palla, hams, escorça de pi i ceràmica vidrada. L'explicació que se li ha donat a aquest fet és que els carboners varen viure a la cova i varen alterar la disposició estratigràfica original apartant els nivells *in situ* paleolítics mentre varen habitar-hi i retornant-los al seu lloc després, per sobre de les seves restes d'habitat contemporànies. Això ens ha impedit de trobar materials en posició primària i estructures i altres evidències que ens ajudessin a arribar a conclusions més extenses de les que presentem.

També hem de fer consignar que els treballs d'excavació aprofundiren fins a trobar la roca mare de la cova, sense que s'hi detectés cap resta més de presència humana. El sediment era d'origen majoritàriament eòlic i també procedent de la disgregació dels conglomerats que formen la cavitat i de l'aportació del petit aflorament d'aigua del fons de la mateixa cova.

Com a conclusió final, creiem adient dir que la cova del Boix constitueix una evidència més de la presència de l'home prehistòric a la vall del Montsant; el jaciment es va inserir plenament dins del nostre pla global de recerques prehistòriques a aquesta vall (FULLOLA, 1987a) i corrobora que l'habitat en aquesta zona fou continuat: en efecte, des de la terrassa més alta, la del Planot, amb materials d'arrel mosteriana (FULLOLA, i GARCÍA-ARGÜELLES, 1982-1983), fins la més baixa, amb el Filador i els seus estrats epipaleolític i neolític (CERRIÀ, FULLOLA i altres, 1981; GARCÍA-ARGÜELLES, 1988), el curs mitjà del riu Montsant ens ofereix un ampli ventall cronològic per a l'ocupació humana. Tenim fites tan importants com els jaciments gravetians dels Colls (FULLOLA i ADSERIAS, 1987), amb elements estratigràfics, i l'Hort de la Boquera i l'Hort d'en Marquet (FULLOLA, i GARCÍA-ARGÜELLES, e.p.), en superfície, o com la troballa del cérvol gravat de la Taverna, d'indubtable aspecte paleolític (FULLOLA, 1987; FULLOLA i VIÑAS, 1985; FULLOLA i VIÑAS, 1988). El panorama queda més ben perfilat amb els materials del Boix, que podem situar, com ja hem indicat abans, al Magdalenian basant-nos, sobretot, en la tipologia; per desgràcia, cap altre mètode no ens pot ajudar a arrodonir ni la datació ni l'economia dels ocupants del Boix, però pensem que la seva publicació era necessària per aportar una dada més al panorama del Magdalenian català i mediterrani, avui tan renovat a partir de tesis doctorals i noves troballes que en un futur immediat ens ampliaran, sens dubte, el coneixement que tenim del nostre Paleolític superior.

BIBLIOGRAFIA

- CEBRIA, A., FULLOLA, J.M., GARCÍA-ARGÜELLES, P., GRACIA, V. i MILLÁN, M. (1981), «Avance al estudio de los asentamientos con cerámica del Filador (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)», a *Saguntum* 16, pàg. 37-61, València.
- FULLOLA, J.M. (1985), «Estat actual del coneixement de la Prehistòria a la vall del Montsant», a *Tribuna d'Arqueologia 1983-84*, ed. Servei d'Arqueologia de la Generalitat, pàg. 7-14, Barcelona.
- FULLOLA, J.M. (1987), «Primera notícia de la troballa d'un gravat paleolític a la vall del Montsant (Priorat)», a *Cypsela* VI, ed. CIA Girona, pàg. 211-214, Girona.
- FULLOLA, J.M. (1987a), «Cova del Boix (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)», a *Arqueologia 84-85*, pàg. 109, ed. Ministerio de Cultura, Dirección General de Bellas Artes, Madrid.
- FULLOLA, J.M. i ADSERIAS, M. (1987), «Cova dels Colls (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)», a *Arqueologia 84-85*, pàg. 110, ed. Ministerio de Cultura, Dirección General de Bellas Artes, Madrid.
- FULLOLA, J.M. i GARCÍA-ARGÜELLES, P. (1983-84), «El Planot: primeres dades del seu coneixement dins de la Prehistòria del Priorat», a *Universitas Tarraconensis*, 5, ed. facultat de Filosofia i Lletres, Divisió de Geologia i Història, pàg. 63-73, Tarragona.
- FULLOLA, J.M. i GARCÍA-ARGÜELLES, P. (en premsa), «Dos nuevos yacimientos paleolíticos en el valle del Montsant (Priorat, Tarragona): L'Hort de la Boquera i L'Hort d'en Marquet», a *Homenaje al Dr. Maluquer*, Barcelona.
- FULLOLA, J.M. i VIÑAS, R. (1985), «El primer grabado parietal naturalista en cueva de Cataluña: la cova de la Taverna (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)», a *Caesaraugusta* 61-62, pàg. 67-68, Saragossa.
- FULLOLA, J.M. i VIÑAS, R. (1988), «Dernières nouveautés de l'art préhistorique en Catalogne», a *L'Anthropologie*, 92, 1, pàg. 123-134, Paris.
- GARCÍA-ARGÜELLES, P. (1988), *Las industrias epipaleolíticas del sur de Cataluña: antecedentes, desarrollo y evolución hacia nuevas formas neolíticas*, tesis doctoral inèdita, facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona, Universitat de Barcelona.
- MOLERO, J. (1976), *Estudio florístico y fitogeográfico de la sierra del Montsant y de su área de influencia*, tesis doctoral inèdita, facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona.
- RIBA, O., BOLÓS, O., PANERA, O., NUET, J. i GOSÁLVEZ, J. (1980), *Geografía física dels Països Catalans*, ed. Ketres, Barcelona.
- VILASECA, S., (1936), *La indústria del sílex a Catalunya: les estacions-tallers del Priorat i extensions*, ed. Llibreria Nacional i Estrangera, Reus.
- VILASECA, S. (1953), *Las industrias del sílex tarraconenses*, ed. CSIC, Instituto R. Caro, Madrid.
- VILASECA, S. (1973), *Reus y su entorno en la Prehistoria*, ed. Rosa de Reus, núm. 48-49, Reus.